

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12:340.15(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-4-1>

Ілин Л. М.,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент Закладу вищої освіти Університет Короля Данила
<https://orcid.org/0000-0002-4319-2327>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА ДЕСТРУКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ ПІД ВПЛИВОМ РАДЯНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

TRANSFORMATION AND DESTRUCTION OF THE UKRAINIAN LEGAL TRADITION UNDER THE INFLUENCE OF SOVIET LEGAL IDEOLOGY

Стаття присвячена дослідженню трансформації та деструкції української правової традиції під впливом радянської правової ідеології та визначенню сучасних перспектив її відновлення в умовах війни, євроінтеграції та глобалізації. У роботі обґрунтовано, що радянська правова доктрина не лише підмінила національні правові цінності адміністративно-командними підходами, а й сприяла формуванню суспільної правосвідомості, орієнтованої на підпорядкування державі, що суперечило принципам верховенства права і демократичного врядування. Визначено, що лише повномасштабне вторгнення росії в Україну у 2022 році стало переломним моментом (вододілом), який продемонстрував необхідність остаточної відмови від радянських правових рудиментів і повернення до власних історичних традицій правотворення та правозастосування. Автор підкреслює, що критика радянської правової спадщини не є політичним чи ідеологічним явищем, а має суто наукове та прагматичне значення в контексті розбудови сучасної правової держави.

У результаті дослідження визначено основні напрями подолання радянських рудиментів у правовій системі: посилення незалежності судової влади, реформування інститутів публічного управління, впровадження механізмів електронної демократії, розвиток правової освіти та популяризація національних правових традицій. Підкреслено важливість синтезу української правової традиції та європейських стандартів верховенства права як основи для побудови сучасної демократичної держави.

Подолання наслідків радянської правової ідеології є ключовою умовою для формування ефективної та стійкої української правової системи. Повернення до національних правових традицій у поєднанні з інтеграцією європейських цінностей створює підґрунтя для розбудови правової держави, здатної відповісти викликам війни, євроінтеграції та глобалізації.

Ключові слова: українська правова традиція, радянська правова ідеологія, деструкція права, правосвідомість, євроінтеграція, правова держава, правові реформи.

The article is devoted to the study of the transformation and destruction of the Ukrainian legal tradition under the influence of Soviet legal ideology and the identification of modern prospects for its restoration in the context of war, European integration, and globalization. The paper substantiates that Soviet legal doctrine not only replaced national legal values with administrative-command approaches but also contributed to forming public legal consciousness oriented toward subordination to the state, contradicting the principles of the rule of law and democratic governance. It is determined that only Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022 became a turning point (a watershed) that demonstrated the necessity of finally abandoning Soviet legal remnants and returning to Ukraine's historical traditions of law-making and law enforcement. The author emphasizes that the critique of Soviet legal heritage is not a political or ideological phenomenon but has purely scientific and pragmatic significance in building a modern rule-of-law state.

As a result of the study, the main directions for overcoming Soviet remnants in the legal system are identified: strengthening the independence of the judiciary, reforming public administration institutions, implementing mechanisms of electronic democracy, developing legal education, and promoting national legal traditions. The importance of synthesizing the Ukrainian legal tradition with European standards of the rule of law as the foundation for building a modern democratic state is emphasized.

Overcoming the consequences of Soviet legal ideology is a key condition for forming an effective and resilient Ukrainian legal system. The return to national legal traditions combined with the integration of European values creates

the foundation for building a rule-of-law state capable of responding to the challenges of war, European integration, and globalization.

Key words: *Ukrainian legal tradition, Soviet legal ideology, legal destruction, legal consciousness, European integration, rule-of-law state, legal reforms.*

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси в Україні супроводжуються глибоким переглядом усталених правових орієнтирів, що сформувалися під впливом радянської правової доктрини. Радянська правова ідеологія, яка протягом десятиліть нав'язувалася українському суспільству, не лише спотворила національні правові традиції, а й створила систему цінностей, що суперечила ідеї верховенства права, індивідуальних прав і свобод людини. Довгий час критика радянської правової спадщини розглядалася переважно як політичне питання, що обмежувало можливості наукового осмислення проблеми та унеможлиблювало ґрунтовний перегляд її наслідків для сучасного правотворення. Проте саме повномасштабне вторгнення росії у 2022 р. стало ключовим моментом, який продемонстрував необхідність рішучого відмовлення від радянської правової спадщини та формування нових, національно орієнтованих правових засад. Цей виклик оголив значну кількість рудиментів радянської ідеології в українському праві, що, залишаючись неподоланими, уповільнювали розвиток правової системи та обмежували її адаптацію до сучасних європейських стандартів.

Війна спричинила повернення українського суспільства до власних історико-правових традицій, актуалізувавши ідеї, що раніше розглядалися як другорядні або маргінальні. Зокрема, на перший план вийшли такі концепти, як правова ідентичність, національна правова культура та ідея суверенітету як фундаментальної основи державності. Саме в умовах війни стало очевидним, що критика радянської правової ідеології є не лише допустимою, а й необхідною з наукової та практичної точок зору. Вона перестала сприйматися як політизований дискурс і набула значення об'єктивного аналізу факторів, що гальмували демократичний розвиток України. У цьому контексті наукове осмислення радянської спадщини набуває особливої ваги: йдеться не лише про критику минулого, а й про вироблення ефективних

механізмів подолання його наслідків.

Отже, в умовах сьогодення, постає потреба у ґрунтовному дослідженні трансформації української правової традиції під впливом радянської ідеології з метою її деколонізації та відновлення національних правових орієнтирів. У сучасних умовах євроінтеграції, глобалізаційних процесів і воєнного стану актуалізується завдання вироблення нової моделі правового розвитку, що поєднуватиме кращі надбання національної правової традиції з європейськими цінностями. Тому комплексне дослідження деструкцій, спричинених радянською правовою доктриною, та окреслення шляхів відновлення української правової ідентичності є одним із ключових завдань сучасної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою дослідження стали праці Д. Вовка, В. Довганича, Ю. Каганова, Ю. Калиновського, А. Луцького, І. Панчука, А. Стечишин, М. Шевчука та ін., які заклали теоретичні підвалини для розуміння специфіки радянської правової доктрини, механізмів її впливу на національні правові інститути та трансформаційних процесів у сфері правосвідомості.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз трансформації та деструкції української правової традиції під впливом радянської правової ідеології, визначити наслідки цього впливу для сучасного правового розвитку та окреслити перспективи відновлення і актуалізації національної правової парадигми в умовах війни, євроінтеграції та глобалізаційних викликів.

Виклад основного матеріалу. У радянський період право перестало виконувати роль самостійного регулятора суспільних відносин і перетворилося на інструмент державної влади, покликаний забезпечувати домінування комуністичної партії та зміцнення тоталітарної системи. Радянська правова ідеологія формувалася на засадах марксистсько-ленінського розуміння права як «системи норм, що виражають волю панівного класу» та була інстру-

ментом класової боротьби [5, с. 118]. Така концепція принципово суперечила українській правовій традиції, що ґрунтувалася на ідеях верховенства права, справедливості, автономії громад і поєднувала правові звичаї, кодифіковані норми та духовно-моральні засади. Відтак, запровадження радянської доктрини спричинило глибинні трансформації не лише правового поля, а й суспільної правосвідомості, витіснивши органічні для українського соціуму цінності.

Одним із ключових механізмів деградації української правової традиції стало витіснення національних інститутів і заміщення їх централізованою радянською правовою системою [4, с. 102]. Було ліквідовано або суттєво обмежено діяльність органів місцевого самоврядування, які традиційно виконували важливу регулятивну функцію, натомість створено жорстко підконтрольні партії та уряду виконавчі органи. У цивільному та кримінальному праві пріоритет надавався нормам, що захищали інтереси держави, а не особи. Приватноправові елементи, що історично формували український правовий простір, зокрема інститути приватної власності, свободи договору чи спадкування, були значною мірою знівельовані або підпорядковані державним інтересам.

Важливим напрямом радянської ідеологічної політики стала трансформація правосвідомості через системи освіти та пропаганди [3, с. 70]. В юридичних навчальних закладах ідеї радянської доктрини права подавалися як єдино правильні, що позбавляло студентів можливості критично оцінювати правові явища та розвивати незалежне мислення. Формування «радянської правосвідомості» супроводжувалося ідеалізацією ролі держави та нівелюванням цінності індивідуальних прав, що закріпило в масовій свідомості уявлення про підпорядкованість особи колективним інтересам. Такі установки гальмували розвиток демократичної правової культури і створювали передумови для толерування репресивних практик.

Окрему увагу слід приділити способам легітимізації радянської ідеології у правовій сфері. Створювалися формальні правові інститути, які імітували демократичні механізми (наприклад, суди чи вибори), проте в реальності залишалися

інструментами утвердження політичної влади. Це призводило до подвійних стандартів: декларовані в конституційних актах права і свободи не мали реального механізму захисту, а правові норми використовувалися для виправдання репресій і придушення інакодумства. Як наслідок, радянське право стало інструментом політичної боротьби, позбавленим універсальних правових цінностей.

Відтак, радянська правова ідеологія не лише змінила нормативну систему, а й здійснила глибокий вплив на культурно-правові орієнтири українського суспільства. Вона витіснила з правосвідомості українців такі фундаментальні для європейської правової традиції принципи, як верховенство права, автономія особистості, баланс між владою та суспільством. Замість цього була нав'язана модель права як інструмента державного примусу та мобілізації ресурсів на користь ідеологічних цілей. Саме ця трансформація правової парадигми створила довготривалі наслідки, які українське суспільство долає і сьогодні.

Власне радянський період чи не найбільше вплинув на трансформацію правової системи України. Радянська правова система, запроваджена на українських землях після встановлення влади більшовиків, стала не лише механізмом політичного контролю, а й інструментом радикальної трансформації суспільних відносин, що призвело до системного відчуження українського права від його історичних джерел і традицій. Українська правова традиція, що формувалася на засадах поєднання звичаєвого права, норм Магдебурзького права, практик гетьмансько-козацької державності та елементів європейських правових моделей, була знівельована шляхом нав'язування доктрини «революційної законності» та примату інтересів держави над правами особи [9, с. 108].

Одним із ключових елементів трансформації стало тотальне одержавлення права. Інститут приватної власності був фактично знищений: землю, засоби виробництва, значну частину житлового фонду було націоналізовано. Це спричинило не лише правові, а й глибокі соціально-економічні наслідки: у правосвідомості закріпилася ідея, що власність належить державі, а права індивіда є вторинними. У цивільному праві це відобразилося у встановленні

суворих обмежень договірної свободи, спадкування та інших приватноправових відносин, що фактично підпорядковувались державним інтересам [1, с. 67].

Кримінальне право стало головним інструментом політичного терору та придушення інакодумства. У ньому активно використовувалися такі категорії, як «контрреволюційна діяльність», «шкідництво» чи «антирадянська пропаганда», що мали надзвичайно розмиті межі і дозволяли переслідувати широке коло осіб. Правові механізми захисту обвинувачених були практично відсутні, а діяльність судових і слідчих органів повністю контролювалася партійною верхівкою [10, р. 799]. Це призвело до девальвації уявлень про суд як незалежний орган правосуддя та закріпило у суспільній свідомості образ суду як інструмента державної репресії.

Суттєвим аспектом трансформації було формування ідеологізованої правосвідомості через систему освіти та пропаганди. Усі навчальні курси права будувалися на засадах марксистсько-ленінської доктрини, що подавалася як єдина наукова істина [11]. Такий підхід не залишав простору для критичного мислення чи творчого осмислення права. Випускники юридичних факультетів готувалися не як незалежні фахівці, а як «провідники» партійної політики у правовій сфері. Це призвело до формування поколінь юристів, для яких пріоритетом була не справедливість чи правова істина, а лояльність до системи.

Важливим напрямом радянської трансформації стало руйнування інститутів місцевого самоврядування. Українська традиція колегіального прийняття рішень у громадах була замінена централізованим управлінням, де будь-які рішення ухвалювалися «згори». Ради, проголошені органами народного самоврядування, фактично виконували директиви партійного керівництва, що унеможливлювало їхню автономію та підривало ідею реального народовладдя [7].

Не менш руйнівним був вплив на правову культуру та правові звички населення. Радянська система привчала громадян до правового нігілізму: закони часто змінювалися, суперечили один одному, а їх виконання було вибірковим і залежало від політичної доцільності.

У масовій свідомості закріпилося уявлення про право не як про універсальний регулятор суспільних відносин, а як про інструмент державного примусу, яким можна маніпулювати залежно від обставин. Це підривало довіру до права і закону, створюючи сприятливе підґрунтя для корупційних практик і правового патерналізму.

Отже, радянська правова ідеологія не лише трансформувала нормативну систему, але й змінила саму природу права в українському суспільстві: воно перестало бути інструментом захисту прав і свобод, натомість стало засобом контролю, репресії та реалізації державної політики. Ця трансформація мала довготривалі наслідки, які Україна долає і сьогодні, поступово відмовляючись від радянської правової спадщини і повертаючись до власних правових традицій, орієнтованих на людину, верховенство права і демократичні цінності.

Цікаво, що справжнім «вододілом» у процесі відмови від радянської правової спадщини та актуалізації національних правових традицій, стало повномасштабне вторгнення росії 24 лютого 2022 р. Хоч певні спроби об'єктивної критики радянської правової спадщини робилися з початку 1990-х рр., тільки війна, яка стала безпрецедентним викликом для державності, стала ще й критичною точкою переосмислення цінностей і засад правового розвитку країни. Війна оголила глибинні проблеми, що залишилися в українській правовій системі як спадщина радянської доктрини: патерналістське ставлення до держави, фрагментарність правової культури, толерантність до правового нігілізму. Ці риси, роками закріплювані радянською правовою ідеологією, виявилися несумісними з умовами боротьби за національну незалежність та демократичний розвиток.

В умовах війни критика радянської правової спадщини перестала сприйматися як суто академічна чи політизована, а набула ознак практичної необхідності для виживання держави. У свідомості суспільства сформувався чіткий запит на відмову від застарілих радянських правових конструкцій і практик, що гальмують євроінтеграційний рух та модернізацію держави. Зокрема, радянська модель права, орієнтована на примат державних інтересів над правами людини, виявилася не лише дисфунк-

ційною, а й небезпечною в умовах війни, коли саме дотримання прав і свобод, прозорість і підзвітність держави стали ключовими факторами мобілізації суспільства та міжнародної підтримки України.

Військова агресія також стимулювала повернення до національних правових традицій як інструмента консолідації суспільства. Звернення до ідей самоврядування, принципів громадської участі, традицій локальної автономії та взаємодопомоги стало важливим елементом формування нової правової ідентичності [8]. У цьому контексті національна правова традиція перестала бути лише об'єктом наукового інтересу – вона трансформувалася в актуальний ресурс державотворення, здатний забезпечити сталість демократичних процесів навіть у кризових умовах.

Водночас війна прискорила євроінтеграційні процеси, що передбачають не лише формальне запровадження європейських стандартів, а й глибинну трансформацію правової культури [6, с. 12]. Поступове відкидання радянських норм та інститутів супроводжується інтеграцією принципів верховенства права, незалежності судової влади, пріоритетності прав людини, що є спільними для українських правових традицій та європейської правової парадигми.

Отже, війна стала каталізатором відмови від радянської правової спадщини та актуалізації національних традицій у праві. Цей процес не є суто символічним, а має прикладне значення: він формує підґрунтя для побудови правової системи, яка відповідає викликам сучасності, сприяє зміцненню державності та інтеграції України до європейського правового простору. З огляду на це, варто виокремити низку перспектив розвитку правової системи України на основі національної правової традиції та європейських стандартів.

Сучасний етап розвитку української державності визначається необхідністю синтезу двох ключових компонентів – відновлення національних правових традицій та інтеграції до європейського правового простору. Такий підхід є не лише символічним, а й прагматичним, адже він дозволяє побудувати правову систему, яка відповідає як історичним особливостям України, так і сучасним міжнародним стандартам. У цьому контексті перспективним

є поєднання кращих практик української правової культури (громадське самоврядування, колективна відповідальність, пріоритет суспільного блага) з європейськими принципами верховенства права, підзвітності влади та забезпечення прав людини.

По-перше, важливим напрямом є формування нової парадигми правової культури, що відкидає радянські патерналістські моделі та замінює їх орієнтацією на активну громадянську участь, правосвідомість і відповідальність особи. Це передбачає не лише реформу законодавства, а й системні освітні та культурні ініціативи, спрямовані на формування у громадян розуміння значущості права як цінності, а не лише інструмента примусу.

По-друге, пріоритетним завданням є інституційне закріплення принципів демократичного врядування та зміцнення правових механізмів контролю за діяльністю державних органів. У цьому контексті необхідно адаптувати до українських реалій кращі європейські моделі незалежного судочинства, прозорості публічного управління та захисту прав і свобод громадян.

По-третє, ключовим чинником трансформації має стати створення стійкої системи протидії корупції, яка ґрунтується на поєднанні правових і культурних змін. Досвід воєнного часу показав, що толерантність до корупційних практик несумісна з потребами національної безпеки та інтеграції до ЄС [2, с. 91]. Тому боротьба з корупцією повинна стати не лише правовим, а й суспільним пріоритетом.

Насамкінець, в умовах сьогодення, доцільно посилювати цифровізацію правової системи та розбудову електронної демократії, що підвищує доступ громадян до правосуддя, забезпечує прозорість управлінських процесів та посилює довіру суспільства до державних інституцій.

Назагал, перспективи розвитку української правової системи полягають у відході від радянських рудиментів, відновленні національної правової ідентичності та впровадженні європейських стандартів. Такий синтез здатен створити сучасну, стійку і водночас автентичну правову модель, яка відповідатиме як внутрішнім запитам суспільства, так і міжнародним зобов'язанням України.

Висновки. Таким чином, радянська правова ідеологія мала глибокий деструктивний вплив на українську правову традицію, трансформувавши її в бік підпорядкування державним інтересам та нівелювання інститутів громадянського суспільства. Лише повномасштабне вторгнення росії у 2022 році стало тією межею, яка чітко продемонструвала необхідність відмови від радянських правових рудиментів і переорієнтації на національні та європейські цінності. Сучасна Україна, опинившись перед викликами війни, євроінтеграції та глобалізації, відновлює власну правову ідентичність, що ґрунтується на історичних традиціях та ідеях верховенства права. Досвід провідних демократичних країн свідчить, що правова система, заснована на поєднанні національної правової культури та сучасних стандартів прав людини, здат-

на забезпечити стійкість і розвиток держави навіть в умовах кризи.

Важливим напрямом трансформації правової системи є відмова від патерналістських підходів, формування активної правової культури та підвищення правосвідомості громадян. Особливого значення набуває зміцнення інституцій демократичного врядування, посилення незалежності судової влади, прозорості публічного управління та ефективної системи протидії корупції. Загальна перспектива розвитку української правової системи полягає в синтезі національних правових традицій і європейських стандартів, що дозволить сформувати стійку, демократичну та орієнтовану на права людини правову модель. Такий підхід не лише забезпечить ефективне функціонування правової системи, а й сприятиме зміцненню державності України в умовах глобальних і внутрішніх викликів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вовк Д. Теологія радянського права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2020. Вип. 1. С. 53–86. DOI: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2020.1.219042>
2. Довганич В.А. Іноземний досвід формування правової культури як елемента антикорупційної стратегії. *Věda a perspektivy*. № 6(49). 2025. С. 86–97.
3. Каганов Ю. О. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя : Інтер-М, 2019. 432 с.
4. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність: Монографія. Х.: Право, 2008. 288 с.
5. Луцький А. І. Формування та розвиток правової ідеології в Україні. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2015. 312 с.
6. Панчук І. Проблема національної ідентичності у євроінтеграційних процесах: український контекст. *Європейська інтеграція України в умовах війни росії проти України: роль академічних та громадських спільнот*: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 09 листопада 2023 р.). Українська Асоціація Викладачів і Дослідників Європейської Інтеграції; Київ. 2023. С. 11–13.
7. Соскін М. Сутність та особливості радянської концепції бюрократії. *Український науковий журнал «ОСВІТА РЕГІОНУ»*. 2013. №1. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/990>
8. Стечишин А. В. Формування правової доктрини місцевого самоврядування в період незалежності України: історико-правовий аналіз. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. №12. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15770799>. URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/326>
9. Шевчук М.Я. Правова традиція та правова культура в системі національно-патріотичного виховання молоді. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2023. Вип. 15 (27). Т. 1. С. 106–111.
10. Sarah J. Reynolds. The Role of Law in the Soviet System: Looking Back and Moving Forward. *Michigan Journal of International Law*. 1994. Volume 15. Issue 3. P. 797–806. <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1575&context=mjil>
11. Vyshinsky A. The law of the Soviet State. New York. 1948. 777 p. URL: <https://legalform.blog/wp-content/uploads/2019/03/vyshinsky-the-law-of-the-soviet-state.pdf>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025